

९५
२(A)

अथ

१५
२(A)

कुवलयानन्दः

अप्यद्यदीदितप्रणीतः

कु० ल० नं०

॥२॥

तत्र एकोऽप्येव तस्यानादि
केया मेलने मिलापेयाते
यः तत्र ते तस्मात् सभे
गात् प्रेकार्थं ममत्वाभः
भातः तत्त्वमने एतत्त्वो
मः काक तालीयं याये
भवतु

तत्रात्मेकोऽप्येव तस्यानादि
रहिताः एवमूताः च त्रयो
भेदाः

तेन प्रकारेण भेदाः

एवंप्रतिपादकशब्दभावेन लुप्तोपमाभावेन सुच्यते ४
इदुत्तुल्यास्यां च कस्यच ॥ एकद्विः सनुपादानैर्भिना लुप्तोपमाऽदृष्टा ॥ द्विः तद्विद्वे
रीदुत्तुल्यास्यां कपूर्वतौ दृष्टोर्मम ॥ कांया स्मरवधूयंतौ दृष्टा तन्वीरहोमया ॥ ५ ॥ यत्त
यामेलने तत्रलाभोमेयश्च तद्वेते ॥ तदेतत्काकतालीयमवितर्कितसंभवं ॥ १० ॥ उपमे
यादीनां चतुर्णामध्ये एकस्य द्वयोः स्वयं एव प्रतिपादकशब्दभावेन लुप्तोपमे सुच्यते
॥ सा च दृष्टा ॥ यथा ॥ वाचकलुप्ता ॥ धर्मलुप्ता ॥ धर्मवाचकलुप्ता ॥ वाचकोपमेयलु
प्ता ॥ उपमानलुप्ता ॥ वाचकोपमेयलुप्ता ॥ धर्मोपमानलुप्ता ॥ धर्मोपमानवाचकलु
प्ता चेति ॥ तत्रोपमानलोपरहिताश्च वारोभेदास्तद्विद्वेरीयादिनां श्लोकेन दर्शि
ताः ॥ तद्वेतोभेदा उतर श्लोकेन दर्शितं ॥ तद्विद्वेरीयात्रवाचकलोपः ॥ तद्विद्वेरी
रीयर्थे उपमानानि सामान्यवचनैरिति समासविधायकशब्दकृतः ॥ इदुत्तुल्या
स्येयत्र धर्मलोपस्तु यद्विद्वेरीयात्रवाचकलोपः ॥ कांया इदुत्तुल्यास्या इत्यपि वैतुशक्यत्वा

उपमानानि सामान्यवचनैः इति कोमु यो समास
विधायकस्तत्र तेन सत्रेण इव शब्दलोपो कृतः २
धर्मलोपस्तु इदृश्याभवति
सत्रेण न भवति १

तद्विद्वेरीयात्रवाचकलोपः १
तद्विद्वेरीयात्रवाचकलोपः १

विशेषतः तद्विद्वेरीयात्रवाचकलोपः १
तद्विद्वेरीयात्रवाचकलोपः १

इत्यपि वैतुशक्यत्वा
मर्थः १

शिवः
॥२॥

कुम्भं नं

॥३॥

अधपतनेन दलिते कि
सिते

उपादानेन गृहं न रापनं
उपादानेन गृहं न रापनं

उपमानमपि

कोमला संमासा अतद्विषयादिति सूत्रेणैव प्रतिभूता विविधधिकारस्थेन प्रययः ॥ तया न पत
प्रतिभूता इति अधिकारस्थेन सूत्रेण प्रययः ॥
समासा र्वस्य उपमा इति समासा र्वपमा तस्यापि

सर्वविधोऽपि उपमा इति उपमा विधा
यकस्यैव कृतम्

प्रययार्थस्य उपमा इति प्रययार्थे उपमा तस्य
प्रययार्थे उपमा उपमानस्यैव

कोकेन यत्कृतं तालपत्रलोपभोग इति कोकेन कृत
तालोपलोपभोगस्यैव रतिकोकेन कृतं तालप
लोपभोगरूपः तस्यैव

वार्थसमासा अतद्विषयादिति सूत्रेणैव प्रतिभूता विविधधिकारस्थेन प्रययः ॥ तया न पत
नदलितं तालफलं यथा कोकेनोपभुक्ते एव रहादर्शनं शुभितं हृदया तन्वीस्येनो
पभुक्तेति तदर्थः ॥ ततश्चात्र काकागमने तालपत्रेन समागमरूपस्य कोकेन कृतं तालफ
लोपभोगरूपस्यैव उपमानस्यानुपादानात् प्रययार्थे उपमायां उपमानलोपः ॥ समासा
र्थे उपमायां वाचकोपमानलोपः ॥ सर्वोप्येवं लोपश्च प्रययविधायकश्च कृतः ॥ अवि
तर्कितं संभवं मिति साधारणधर्मस्यानुपादानेन प्रययार्थे उपमायां धर्मोपमानलोपः ॥ स
मासा र्वे उपमायां धर्मोपमानलोपः ॥ कोकेन कृतं तालपत्रलोप इति सूत्रेण दृष्ट्या स्वधातव्यं ॥ एतेषां मुदाहर
णं तराणि विस्तरान्न यान्न लिख्यंते ॥ ॥ उपमानोपमेयत्वं यदेकस्यैव वस्तुनः ॥ इदं
दुःखं श्रीमानिन्द्रो तदनन्वयः ॥ ११ ॥ एकस्यैव वस्तुनः उपमानोपमेयत्वं वर्णेन
मनन्वयः ॥ वर्ण्यमानं मपि स्वस्य स्वेन साधर्म्यं नात्वेतीति व्युत्पत्तिः ॥ अनन्वयिना
ऽप्यर्थस्याभिधाने सदृशं तरव्यवच्छेदेन अनुपमेयत्वयोतनार्थः ॥ इदं दुःखं श्री

निवेधने

रहादर्शनं न मोत्रेण
शुभितं हृदयासोभं वासः
हृदयासोभं वासः
नवीनादि कस्येन मया उप
भुक्ते इति तदर्थः

अनन्वयिना काराणि

शिवः
॥३॥

इति सदर्शनं न निवेधने लभते

तत्रानेन स्वेन विस्तरादृश्यस्य
संभवात् उपमेयत्वं पर्यवसानं
निश्चयः

द्वयोः उपमानोपमेययोः पर्यायेण
न अत्र उपमेयोपमो कथितः

उपमानोपमेयोः

हीयते

मानियुक्ते श्रीमते न द्रस्यमानं सदृशं स्तीति सदृशं तरव्यवच्छेदो लभ्यते ॥ ततश्च
स्येनापि सादृश्यसंभवाद् अनुपमेयत्वं पर्यवसानं ॥ यथा वा ॥ गगनं गगनाकारं साग
रः सागरो मधुरा मरावणयो र्युध्यं रो मरध्वण्योरिव ॥ १२ ॥ पूर्वोदाहरणं श्रीमत्स्य
स्य धर्मस्योपादानमस्ति इतरे तु गगनादिवैपुल्योद्धर्धर्मस्योपादानं नास्तीति विशेषः ॥
पर्यायेण द्वयोस्तत्रैव उपमेयोपमो मता ॥ धर्मार्थ इव पूर्णं श्रीरर्थो धर्म इव लयि ॥
१३ ॥ द्वयोः पर्यायेणोपमानोपमेयत्वं कल्पनं तृतीयसादृश्यव्यवच्छेदार्थः ॥ धर्मार्थयो
र्हि कस्यचित् केनचित् सादृश्यवर्णे तैतस्योप्येन न सादृश्यमर्थसिद्धमपि मुखतो
वर्ण्यमानं तृतीयसादृश्यव्यवच्छेदं फलति ॥ यथा वा ॥ स्वमिव जलं जलमिव खं हंस
इव चंद्रश्चंद्र इव हंसः ॥ कुमुदाकारांस्तारांस्ताराकाराणि कुमुदानि ॥ १४ ॥ पूर्वत्र
पूर्णश्रीरिति धर्मरूपा तः इह तु निर्मलादिधर्मो नोपात्त इति भेदः ॥ उदाहरणं द्वयो
पि प्रकृतयो र्वोपमानोपमेयत्वं कल्पनं ॥ एतौ धर्मार्थसिद्धे मरुः शरदि गगन

तृतीयसादृश्यनिवेधने प्रतीतिः

ल २

अत्र हीतः

इह तु खमिव जलमिव
स्मिन्नुदाहरणं

पूर्वस्मिन्नुदाहरणं
ल ३

प्रसिद्धं उच्यते न प्रसिद्धं
माने प्रातिपदिके त्रयमेव
यति तत्प्रतीकं

अत्र उच्यते न प्रसिद्धं
माने प्रातिपदिके त्रयमेव
यति तत्प्रतीकं

तेव कृते मरुते गर्वे अत्र न
किं चित्ता धर्मोपासना
पि दादशः अत्र मरुते मरुते
उपमाने च दृश्यते अत्र न
प्रतीकं तीर्थं

प्रकृतं प्रकृतं प्रकृतं
प्रकृतं प्रकृतं प्रकृतं

पर्वतस्य निर्देशः

सलिलादिनैर्मल्यस्पर्शं जीयतात ॥ प्रकृतं प्रकृतं प्रकृतं ॥ गिरिर्गिरि
गजराजोऽयं गजराज इव ॥ अकैर्विभाति गिरिः ॥ निर्गुर इव मध्वारामध्वारैर्वा स्पनि
रूरः स्रवति ॥ १५ ॥ प्रतीपमुपमानस्योपमेयवप्रकृत्यने ॥ ललाचनसमं पमेव
क्रसदशो विधुः ॥ १६ ॥ प्रसिद्धोपमानोपमेयवप्रातिलोम्यात्प्रतीपं ॥ यथावा ॥ यत्
नेत्रसमानं कांतिसलिले मग्नं तदिदीवरं मेघैरुत्तरितं प्रियेतवमुखच्छाया नुका
रीशशी ॥ योऽपि ह्रमनानुसारिगतयस्तराजहंसागतास्वसादृश्यविना दमात्रं मपि मे
देवेन नक्षयते ॥ १७ ॥ अत्रोपमेयलाभे न वार्यस्यां तादृशतत् ॥ अलंगर्व एते
वक्रकांशां च द्वेपि तादृशः ॥ १८ ॥ युक्तुष्टु एतया वार्यमानस्योपमेयस्य
दृश्यं सहामानस्योपमेयं किंचित्प्रदृश्यतावतां तस्यैतिरस्कारो द्वितीयं प्रतीपं
॥ पूर्वस्माद्धिद्विधिविशेषशालिः ॥ यथावा ॥ गर्वमसंभाव्यमिमं लोच
नयुगले न किंचिद्वहसिभेदं संती दृशानिदिशिदिशि सरस्सु ननु नीलनलि

पूर्वस्मात्प्रलेकरात् अयं दिशि किमर्थं धारयति हेनयिके
विशेषशालिः २

ललाचनजुगल
सदृशजीवः १

असंभवितं दृश्यं

शिव०
॥४॥

मम
ललाचने न घटविनोदमा
त्रो न दमात्रे विनोदने
सम्यक्तरितममं दमात्रे प्रती
पाले कोऽर्थः

उपमानस्य

न घटविनोदमात्रे न घटविनोदमात्रे
न घटविनोदमात्रे न घटविनोदमात्रे
न घटविनोदमात्रे न घटविनोदमात्रे

विपश्यतां स्वराजं
तेमहलोपा

नराजकतः २

ताकपूरं तीयत्रधर्मवाचकलोपः ॥ कपूरमिव आचरं तीयर्थं विहितं स्य कपूरवदा
नेदमकारार्थकस्य किंप्रवृत्तं न सहलोपात् ॥ अत्रधर्मलोपेरेधिकं नयनयो
रां नेदमकतया कपूरं तीति तदुपादानस्यापि संभवात् ॥ कंसास्मरवधूयं तीयत्रवाच
कोपमेयलोपः ॥ अत्रकांयेति विशेषणसामर्थ्यात्सात्मानं कामवधूमिव आचरं तीयर्थस्य ग
म्यमानतया सात्मानं उपमेयस्य सहापमावाचकशब्देनानुपादानात्सतुष्टेरेकः ॥ स्या
त्मानं स्मरधूयं तीयुपमेयापादानस्यापि संभवात् ॥ काकतालीयमित्यत्र काकतालश
ब्दोवतिविषयकाकतालसंभवेतक्रियावर्तिनौ ॥ तेन काकगमनमिव तालपतनमिव का
कतालमिति स्वार्थसंभासा अतद्विषयादिति ज्ञापकात्समासः ॥ उभयत्र उपमेयं स्वस्य
केचि ह्रमनं तत्रैवं हंसितं न्यायवस्थानं च तेन स्वस्य तस्यासमगमः काक
तालसमागमसदृश इति फलति ततः कालतालमिव काकतालीयमिति द्वितीयस्मिति

इति साधारणधर्मः

इति उपमेयस्य ह एतस्यापि संभ
वाः ५

कौमुद्यां समासश्च तद्विषयात्
रतिज्ञापकस्य तात्पर्यमात्रं

तत्रैवं हंसितं न्यायवस्थानं च तेन स्वस्य तस्यासमगमः

उभयत्र काकतालशब्दे
उपमेयः

तत्तुपकं विधाः साधिका
रूपकं नूनरूपकं नून
यत्तुपकं विधाः समरूपकं

उपमानस्य

॥ यथा वा तदोजसस्तदशसंस्थिता विमो व्येति चित्ते कुरुते यदा यदा ॥ तनेति भावो
परिवेषकैतवा तदा विधिः कुं उल्लना विधोरपि ॥ २२० ॥ केचित् देन न्वयोपमेयोपमा
प्रतीपानामुपमा विशेषलेखं भावं मन्वते ॥ अन्ये तु पंचमं प्रतीपप्रकारमुपमाना
होप रूपवा दं होपालेकोरुमाहुः ॥ विषयभेदता द्रव्यरंजनं विषयस्य यत् ॥ रु
पकं तत्रिधा धिक् नूनवा उभयोक्तिमिः ॥ २२१ ॥ अयं हि धूर्जटिः सा ह्येन द
ग्धा पुरः एण त ॥ अयमास्त विनाशं भुक्ता तीर्थीकं विलोचनं ॥ २२२ ॥ शंभुर्विष्णु
मवययस्वीकृत्य समदृष्टि ता ॥ अस्या मुखं दुना लक्षणे नेत्रानंदे किमिदुना ॥
२२३ ॥ साध्वीयमपरा लक्ष्मीरुसुधासागरादि ता ॥ अयं कलिकि न फ्रंदा न्मुखं च
द्रोतिरिच्यते ॥ २२४ ॥ विषयुपमानभूतं पद्मादि विषयस्तूपमेयं वर्णनीयं मुख
दि विषयिणो भेदेन रूपेण च विषयस्य रंजनं रूपकं अन्यरूपेण रूपवतः करणं त
॥ तच्च केचित्सिद्धविषयभेदपर्यवसितं ॥ केचित् भेदे प्रतीयमान एव तदीय

चित्प्रसिद्धविषयोपमानसंस्थ
भेदेन पर्यवसिते निश्चितं

उपमेयस्य

केचित् भेदेन प्रतीयमान एव निश्चयमान एव
तदीयधर्मोपमात्रे तस्य धर्मस्य आरोपमात्रे
पर्यवसिते निश्चितं

शिव

॥५॥

धमरिपमात्रे पर्यवसितं ॥ तत्तत्प्ररूपकं तावद्विविधं ॥ अभेदरूपकं ता द्रव्यरूपकमिति ॥
द्विविधमपि प्रत्येकं त्रिविधं ॥ प्रसिद्धविषया धिक् वर्णनेन तन्मूलवर्णनेन नानुभयो तथा
येति ॥ एवेरूपकं विधिः ॥ अयं ही यादि सार्द्धं प्रलोकेनां भेदरूपकं ॥ अस्या मुखं दुने
यादि सार्द्धं प्रलोकेनां ता द्रव्यरूपकं च धिक् नूनवा नुभयो त्पु देशे क्रमप्रातिलोम्य
नोद ह ताजि ॥ येन रग्धा इति विशेषेण वर्णनीये राज्ञी प्रसिद्ध शिवाभेदानुरंजना
द्रवस्य पूर्वावस्थातो वर्णनीय राजभावावस्थायां नूनवा धिक् वर्णनीयानुभ
याभेदरूपकमाय ॥ ततीयलोचनप्रहाणे तया पूर्वावस्थातो नूनता दर्शना नूननाभेदरूप
पकं द्वितीयं नूनत्ववर्णनमयु दार्ढ्यापादकत्वात् अमत्कारकारि ॥ विषमदृष्टिपरिहा
गेन जगद्रक्षकत्वे तया शिवस्य पूर्वावस्थातो वर्णनीय राजभावावस्थायां मुत्कर्षविजव
नादपिकाभेदरूपकं ततीयं ॥ एवमुत्तरेषु ता द्रव्यरूपकोदाहरणे व्यपिक्रमेणानुभय
पमानादे

ततीयलोचने प्रहाणे तया प्रकर्षणरानिः
प्रहाणे प्रहाण्य उक्तिः प्रहाणं किं तय प्र
हाणे तया प्रहाण्य तः नूनता प्रकटीकृतं
नूनताभेदरूपकं

प्रकटीकृतं

कुल० नं०

۱۱۳

वीरार्जुनः ९

न्यूनाधिकभावाउन्नेयाः अनेनैवक्रमेणोदाहरणं नंतराणि चेद्रज्योत्स्नाविषदपुलितैसै
केतस्मिन्सरद्यावादयूतेनिरतरमभूत्सिद्धयूनाः कयोश्चित् एकावक्तिप्रथमनिहिते
केठभंकेसमन्यस्तत्वंसत्वंकथयन्वताकोहतास्तत्रपूर्वम् ३० अत्रसत्त्वमियनेनकेस
केभेटयोर्हतागरुउध्वजस्तत्रादस्येवर्णनीयस्यराज्ञः प्रतिपाद्यतेप्रतिकेसैकेयमबंधयो
र्वापर्यप्रस्मव्याजेनतत्तादात्म्यदृष्टीकरणात्पूर्वविस्थातउत्कर्षपिकर्षयोरविभावन
आनुभयाभेदरूपकं वेधाद्धेयाभ्रमेचकेकंतासुकनकेषुच तासुतेष्वप्युतासक्त
साक्षात्भर्गोनिराकृतिः ३१ अत्रसाक्षादिति विशेषेणनविरक्तस्यप्रसिद्धशिवदात्म्यमुप
दिश्यनिराकृतिरितिदिव्यमूर्तिवैकुल्यप्रतिपादनात्न्यूनाभेदरूपकं लय्यगतेकिमि
तिवेपतएषसिंधुः स्वंसतुमंथकृदतकिमसौविभेति द्वीपांतरपिनहितेस्संवशंवदे
द्यत्वंराजपुंगवनिषेवतएवंलक्ष्मीः ३२ अत्रस्वंसेतुमंथकृदितिसेतोरमतमंथनस्य
चक्रेत्रापुरुषोत्तमेनवर्णनीयस्येदात्म्यमुत्कतथापित्वादगमनेसेतुबंधनायमंथनाय

तण

शिव०
॥ ६ ॥

अथ कुलमुत्पत्त्यभिहितपि उपमानभावं सहमानस्यैवैकतस्य
अवर्णस्य उपमानस्य वर्ण उपमेयपरिकल्प्यत्वात्पि तद्वत्ताव
तो तस्य तिरस्कारः पूर्वप्रतीपवैपरीत्ये न तत्प्रतीपः ३

हे कूर हे म हो ते कः र्वः स नु त्वा स्त्रियः से तिः उ प मे यं के
यं उ प मान स्त्रियः ते न के यं उ प मे ये न उ प मान स्य स्त्रियः अ
नादरः अ वि र ती ये र ती ये

अथमानस्य१ तत्तत्तीयंप्रतीपं१

नानि ॥ ११ ॥ वार्योपमेयलाभेन तथान्यस्याप्यनादरः ॥ कत्रौयदपस्तेमसो ह तुल्या
संतिहस्तियः ॥ २० ॥ असु कृदगुणतया क्वचिदप्युपमानभावमसहमानस्यावर्ण
स्पवर्णमुपमेयपरिकल्पतावता तस्यतिरस्कारः पूर्वप्रतीपवैपरियेन ह तीयं प्र
तीपः ॥ यथावा ॥ अहमेव गुरुः सुदारुणनामितिहालालतातमोस्मदव्यः
ननु संतिभवादृशानिभूयो भुवनेस्मिन् वचनानि दुर्जनानां ॥ २१ ॥ वार्योपमेय
स्यापमायाः प्रनिष्यति वचः ॥ तत् ॥ मुधापवादो मुग्धाक्षित्वमुखाभौ किलावु
जो ॥ २२ ॥ अवार्योपमेयपिमिसनिष्यति वचः ॥ तत् ॥ नपूर्वभ्यउत्कर्षशालिचतु
र्थप्रतीपः ॥ उदाहरणे मुधापवादो तस्यापमिसनिष्यतिरुद्धाटिता ॥ यथावा ॥
अधर्णयसरो जाक्षिवचनीयमिदं भुवि ॥ शशोकस्तव वक्रेण पाशैरुपमीयते ॥
१० ॥ प्रतीपमुपमानस्यैकमर्थमपि मन्वते ॥ दृष्टं चेद्दृष्टं न तस्यः किंप्रनैकिमिंदु
नो ॥ १२ ॥ उपमेयस्यैवोपमानप्रयोजनधूर्वत्वेनोपमानप्रातिलोप्यत्वं न प्रतीपः ॥

वर्णस्य उपमेयस्य उपनि
तिनाश्वर्ये उपमाने अ
निष्पत्तिवचने अस्ति क्व
चने भवति तत्पूर्वमेव उ
क्त्यर्थशक्तिवत्त्वप्रती

उदाहरणेप्रियावगादस्यउत्थाप्रिष्यति
प्रसिद्धिः उदाहरिताप्रकाशकरीकृतः४

उपमेयस्य एव उपमानप्रयोजनस्य धर्मावहित्वेन
उपमानप्रतिलोभ्यात्पंचमप्रतीपं १

वर्षेति उपमेयेनः स्यत्युप
मायाः श्रुतिव्यतिरेकः प्र
तिश्रुतिव्यतिरेकः प्र
मेतुर्ध्वं प्रतीतिः

दधिकतादृश्यरूपकं रूपकस्य सावयवत्वनिरवयवत्वादिभेदप्रपञ्चनेतुचित्रमीमांसायां
दृश्यम् परिणामक्रियार्थोद्दिष्टविषयात्मना प्रसन्नेन दृग्नेन वीक्षिते म
दिरेक्षण ३६ यत्रारोप्यमाणविषयकिञ्चित्कार्येपयोगित्वेन निवध्यमानः स्वतः
स्तस्य तदुपयोगिता संभवात् प्रकृता समासोद्धारित्यता पत्तिमपेक्षते तत्र परिणाम
लेकारः तत्रोदाहरणं प्रसन्नेनेति तत्र स्रुस्य वीक्षणपयोगित्वेन निवध्यते न तु दृशः
मयूरव्यं सकादिसमासेनोत्तरपदार्थप्राधान्यात् न चोपमितसमासाश्रयणेन दृग
ब्रुमिवेति पूर्वपदार्थप्राधान्यमस्वीति वाच्यं प्रसन्नेनेति सामान्यधर्मप्रयोगात् उपमिते
व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे इति तदप्रयोग एवोपमिते समासाऽनुशासनात् स्रुस्य
वीक्षणेपयोगित्वेन स्यात्माना संभवतीत्यतस्तस्य तदात्मतापस्य पक्षेण परिणामालं
कारः यथावा तीर्त्वाभूतेशमौलिस्त्रजममरधुनीमात्मना सौ त तीयस्तस्मै सौमित्रि
मैत्रीमयमुपवृत्तवानातरं नाविकाय व्यामग्राहस्तनीभिः शवरयुवतिभिः कौतुके दय

दृशं कृद्वा द्येन्वीमानस्वरितमयगिरिचित्रकूटप्रतस्थे ३७ यत्रारोप्यमाण
ऽतरः सौमित्रिमैत्रीरूपतापयागुहोपकारलक्षणकार्येपयोगी न स्यात्माना गुहस्प
रधुनायैकप्रसादापेक्षितत्वेन वेतनार्थिताभावादिति परिणामः पूर्वसमासोदाह
रणमिह स्वसमासोदाहरणमिति विशेषः वदुर्भवेदुधौल्लेखौदेकस्यौल्लेखे इव्यते
स्त्रिभिः कामौर्ध्विभिः स्वर्दुःकालः शत्रुभिरेक्षिते ३८ यत्रानाधर्मयोग्येवस्तु तत
द्धर्मरूपनिमित्तमेदादने केन गृहीत्राऽनेकधौल्लेख्यते तत्रोल्लेखः अनेकैर्बुधो
ल्लेखेन रुच्यर्थित्वमयादिकं यथाह प्रयोजकं रुचिरमिति अर्थित्वलिप्सा
भयंभीतिः स्त्रिभिरिहोदाहरणं अत्रैकैव राजा सौंदर्यवितरणपराक्रमेशालीति स्त्री
भिरर्थिभिः प्रयर्थिभिश्च रुच्यर्थित्वमयैः कामकल्पतरु कालरूपोदृष्टः यथावा गर
जत्रातेति वदुर्भिः श्रीकंत इति यौवनेः यथास्थितप्रवालाभिर्दृष्टः शौरिः स कौतुके
३४ अत्रयस्तथाभीते भक्तं गजं वरयात्रायते स्म सौयमादिपुरुषात्तम इति वदुर्भिः स
सारभीसातदभयार्थिनीभिः कृष्णाय मथुरापुरं पविशन् दृष्टः यस्तथाच्यते न ल१

कुल्लो

८

प्रसिद्धायाः प्रियोऽपिकामोपचारवैदग्ध्येन नित्येव लक्ष्मः सोयं दिव्यवपुर्वेति युवती
 समूहैः सोत्केन्द्रेणः वालाभिस्तुवात्यगत रूपवेष्टालेकारदर्शनमात्रालालसामि
 र्यथाऽवस्थितवेषादियुक्तो दृष्टइतिवदुचोत्तरेखः पूर्वकामवायाशेषरूपकसेकीर्णः
 अयंतुशुद्धइतिभेदः एकेनचतुर्धोत्तरेखः सोविषयभेदतः गुरुर्वचस्यैर्जुनीय
 कांतोभीषाः शरासने ३५ गृहितभेदाभावेऽपिविषयभेदादुचोत्तरेखनादसावुल्ले
 खः उदाहरणं प्रेक्ष्य संकीर्णः वेद्योविषये महान् दुरितिवत्तदुत्पत्तिरियाद्यथाति
 रस्यापि क्रोडीकरणतः शुद्धेयथा अक्षशंकुचयेः कृशविलम्बे विपुले च शुद्धि
 विस्तृतं नितेवे अधरेण मविरस्तुचिते करुणशालिकपालिभागधये ३६ स्या
 तस्मिन् भ्रातिसंदेहे स्तदकाले कृतित्रयं पंकजं पश्यतः कांता मुखं मेगाहते मनः
 ३७ अयं प्रमत्तमधुपस्तन्मुखं वेति पंकजं पंकजं वासुधांशुर्वसुस्माकं तु न नि
 र्णयः ३८ स्मृतिभ्रातिसंदेहे सादृश्यान्निवध्यमानैः स्मृतिमान् भ्रातिमान् स संदेह

८

त५

इति समुद्रेन भययुक्तं
अभन १९

वेतिसमुद्रेण न भेदं तयोः द्विपांतराणामपि लक्ष्मं वदते न पूर्ववत् द्विपांतरे जेतव्याभावात् प्राप्
 लक्ष्मीवत्वेन मंथनप्रसक्त्यभावाच्चेति पूर्वविस्थित उक्तं विभावनादधिकाभेदरूपकं ॥
 किंप्रसक्त्यसि न हतिनयनानंदविधतेने किं वद्विवाकूषकेतनस्य कुरुते नालोकमात्रेण किं
 वक्त्रे दोषवससंयदपरः शीतांशुरुज्ज्वलते दर्पः स्यादमते न चेदिह तदप्यस्येव विवाधरे
 ॥ ३३ ॥ अत्रापरः शीतांशुरित्येन वक्त्रे दोषप्रसिद्धयेदं भेदमाविष्टस्य प्रसिद्धयेदं कार्यकारि
 त्वमात्रं प्रतिपादनेनोत्कर्षापेक्षयो रदर्शनादेन भयता दूष्यरूपकं ॥ अत्र तुर्वदनीवत्
 द्विवातुं रपरो हरिः ॥ अत्रालोचनशंभुः भगवान्वाहरायण ॥ ३४ ॥ अत्र हि ब्रह्मादौ अपर
 इति विशेषणत्रिष्वपि तादृष्यमात्रं विभावितं ॥ चतुर्वदनलोदिवैकल्येनोक्तमिति न्यून
 तादृष्यरूपकम् ॥ इदं विशेषोक्तुदाहरणमिति वामनमतेन तदाह ॥ एकगुणहानौ च न्यु
 एसायदाह्ये विशेषोक्तिरिति ॥ किं प्रसुभिर्गते पितैर्ज्जिउमन्यसंमयिनिमज्जा तु भीमसुताम
 नः ॥ समकिलश्रुतितास्य विषये ॥ किंतु नलमुखं चेद्वेति ततोऽस्याधिका प्रतिपादना
 ममकिलश्रुतिमाह तदर्थिकं नलमुखं दुपरां विबुधस्मरः ॥ ३५ ॥ अत्र दमेयं तीकृतं चेद्रोपात्तं
 मे प्रसिद्धयेदं नित्यं ॥
 कालिकमनः प्रवेशश्रुतितास्य विषयः ॥

प्रकरीकृत

अमननिर्लिपत इति श्रुतं

तस्य चंद्रलस्यापहवः यथावा श्रवकेपिशशकिरे जलनिधेः पंकपरे मे निरे सारे ग
 कतिचिन्ने संजगदिरे भूधाय मे धन्यरे ईदोय दलितेन्द्र नीलशकुलश्यामोदरीस्य
 ते तत्सां द्र निशिपी तं मधतमसंकुक्षिस्थमो च द्यते ४३ अत्रोत्प्रेक्षितधर्माण
 मय्यपहवः परपक्षोपन्यासादर्थसिद्धः पूर्वत्रे तु परपक्षोपन्यासाभावाद्वाच्य
 इति मेदः स एव युक्तिपूर्वश्चेदुच्यते हेतुपहृतिः नैदुस्तीव्रो न निश्चयः किं सिद्धो रोवा
 यमुत्प्रेक्षितः ४४ अत्र चंद्रा चंद्र एव तीव्रलनै शिकल युक्तिभ्यां चंद्रलसूर्यवापह
 वोचउवानलवारोपार्थः यथावा मेषानभूमिधरमूलेशिलासहस्रसंघटनव्रण
 किं एव धाया स्फुरती दुमध्य धाया मगशशक इत्येति पामरोक्तिस्तोषां कथं चिद
 पितत्रे नहि प्रसक्तिः ४५ अत्र चंद्रमध्ये मयनकालिक मंदरशिलासंघटनव्रणकि
 एव धायादीनां संबंधो नास्तीति धायात्वाद्यपहवः पामरवचनोपन्यासेनाविज्ञेयः
 अन्यत्र तस्योपार्थः पर्यस्तापहृतिस्तु सः नायं सुधांशुः किं तर्हि सुधांशुः प्रयसीमुखं

यत्र कचिद्वस्तु नितदीयधर्मनिहवम्यत्र वर्ण एव वस्तु नितस्य धर्मस्यारोपार्थः पर्यस्ताप
 हृतिः यथा चंद्रा चंद्रलनिषेधो वर्णः नीयेवस्तु नि प्रयसीमुखे तदारोपार्थः यथावा ताला
 हलो नैव विषविषं रामा जना परं व्यययमत्र मन्वते निपीय जागर्तिसुखेन तेशिवः स्प
 शन्ति मां मुह्यति निद्रया हरिः ४७ पूर्वोदाहरणे हेतुकिं नास्ति अत्र तु सास्तीति मेदः तत
 अपूर्वापहृतिवदत्रापि द्वैविध्यमिति द्रव्यं भांतापहृतिरन्यस्य शंकायां भांतिवार
 णं तापं करोति सोत्कंपं ज्वरं किं न सस्विस्मरं ४८ अत्र तापं करोतीति स्मरं तांते क
 चित्तस्य ज्वरसाधारणं दृजुबुद्ध्या सरव्या ज्वरं किं मिति एव नहि सस्विस्मरं इति त
 होत्सां भांतिवारणं कृतं यथावा नागरिकं समधिको न्नतिरिहं महिषः कोऽयं मुभंतः ४९
 पुष्टः नहि नहिकरि कलभो यं मुंडादं रोऽयं मस्य नतु पुष्टः ४९ इदं संभव इति पूर्वा
 यो भांतापहृता बुदाहरणं कविकल्पितभांतिपूर्विकाया जयानयं वेणि कृतक
 चकलापो नगलंगले कसूरीयं शिरसि शशिलेखानकुसुमे इयं भूतिर्नो गोपियवि

रहजन्माद्यवलिमा पुरातिम्रायाकुसुमशरकिंमोप्रहरसि ५० अत्रकल्पितम्रांति
 र्जयानेयमियादिनिषेधमात्रेणैवापूर्ववत्प्रज्ञाभावात् इतिवत्रतत्वाख्यानापमे
 युपमाभेदेनेन यदाह नपत्रंमुखमेवेदंनभंगोचक्षुषीदुमे इतिविस्पष्टसाद
 श्यान्तत्वाख्यानापमामतेति ५१ एकापहृतिरन्यस्पर्शकातस्तथ्यनिरुवे अत्र
 त्यन्मष्टदेलग्नः कातः किंनहिनूपुरः ५२ कस्यचित्कंचितप्रतिरहस्योक्तौअन्येन
 श्रूयतांउक्तेस्तापर्यवर्णनेनतस्यनिरुवेएकापहृतिः यथानायिकेयानर्मसखी
 प्रतिजल्पन्मष्टदेलग्नश्चित्स्वनायकैवतांतेनिवेद्यमानेतदाकर्णकांतःकि
 मिति शंकितवतीमन्यां प्रतिनहिनूपुरश्चिन्निरुवः यथावा सीत्कारंशिक्षयति
 वण्यस्यधरंतनोतिरोमांचं नागरिकः किंमिलितोनहिनहिसखिहेमनःपव
 नः ५३ इदमर्थयोजनया तथ्यनिरुवेतुदाहरणं शक्योजनया यथा ॥

इतिस्मयादिपदोक्तिमलेकारत्रयंभवति तत्रक्रमेणोदाहृतं यथावा दिव्याना
 मपिक्वतविस्मयांपुरस्तादंमस्तस्फुरद्दरविद्वानारुहस्तां उद्दीक्ष्यश्रियमिवकांचिदुत
 रंतीमस्मावीजलनिधिमेधनस्यशोरिः ३९ पूर्वत्रस्मयुदाहरणसदृशस्यैवस्म
 तिः अत्रतुसदृशलक्ष्मीस्मतिपूर्वकंतत्संबन्धिनोजलनिधिमेधनस्यपिस्मतिरि
 तिभेदः पलाशकुसुमम्रायाश्रुकतु उपतयलिः सोपिजंवुफूलम्रायातमलिंधर्तुमि
 द्भूति ४० अत्रान्योन्यविषयम्रातिनिबंधनः पूर्वस्माद्विशेषः जीवनमहानम्रा
 गृहीत्वापुनरुपि ताः किंकनिष्ठा किमुज्येष्टा चरीयंवेदुर्जनाः ४१ पूर्वोदाहरण
 संदेहः प्रसिद्धकोटिकः अथैवप्रसिद्धकोटिकश्चिमेदः शुद्धपहृतिरन्यस्यारोपार
 थोधिर्मनिरुवः नायंशुधांशुः किंतर्हिद्व्यामगंगासरोरुह ४२ वर्णनीयेवस्तुनि
 तत्सदृशधर्मोपपन्नफलकस्तदीयधर्मनिरुवः कविमतिविकासोत्प्रेक्षितधर्मनि
 रस्यापिनिरुवः शुद्धपहृतियथा चंद्रयुनदीपुडरीकत्वारोपफलकस्तदीयधर्म

कुंल० नं०

११

असंक्रान्तापादयेत्तेहि स्य स्वतः सिद्धा
तत्र विक्षेप एव हेतुः अतो अहेतुभूतस्य ते
स्य हेतुभावसंभावना हेतुस्य सा च वि
क्षेप एव रूपस्य विषयस्य जगत्सिद्धिर्वात
सिद्धविषयहेतुस्य लोकारः २

इदं तमः चक्रकोकीविरहप्रतिभूतसमूह इति तर्क्याधीत्यर्थः १
अत्र प्रमत्तो मे उक्तविषयस्वरूपोत्प्रेक्षालोकारः १
अहमिति शेषः १

इदं तमः कर्तृकलेपनमिव नमः कर्तृकजन
वर्षण तादात्म्योत्प्रेक्षा च वर्तते १ अत्र अनुक्त
विषयस्वरूपोत्प्रेक्षालोकारः १

२ प्रसरणं नीलम्

सिद्धास्पदं पर ५२ धूमस्तोमं तं मे शक्यं कोकीविरहस्य सुगुणं लिं पतीव तं मां गतिव
धृतिर्वा जननं नमः ५२ रक्तं तं वा ध्रियुगलं भुवि निक्षेपणं ध्रुवं तन्मुखामध्यायान्नने
प प्रैवेराय तेशरी ६० मध्यं किं कुचयोर्धृतिवर्द्धकनकदामभिः प्रादयोऽज्वलस्य देनै
कं प्रपुं तोयैत पस्पति ६१ अन्यधर्मसंवेधानिमित्तेनान्यस्यान्यतादात्म्यसंभावना
मुत्प्रेक्षा सावस्तु हेतुफलोत्प्रेक्षा चरत्वेन त्रिविधा अत्र वस्तुनः कस्यचिद्वस्त्वतरता
दात्म्यसंभावना प्रथमा स्वरूपोत्प्रेक्षा युज्यते अहेतोर्हेतुभावेनाफलस्य फलेत्वं
नोत्प्रेक्ष्याहेतुत्प्रेक्ष्या फलोत्प्रेक्षा इत्युच्यते तत्राद्या स्वरूपोत्प्रेक्षा उक्तविषयानुक्त
विषयाच्चेति द्विविधा परहेतुफलोत्प्रेक्षा सिद्धविषया सिद्धविषयाच्चेति द्विविधे
एवं षष्ठा मुत्प्रेक्षा एव धूमस्तोमेयादिनाक्रमेणोदाहरणानि राजनीमुखे सर्व
त्र विस्मयरस्य तमसो नैत्यदृष्टिप्रतिरोधकत्वादधर्मसंवेधेन गम्यमानेन निमित्तेन
सद्यः प्रिये विचारितं सर्वदेशस्थितं कोकगना ह दुपगतज्वलिष्ठादिरुहानलधू

११

नमः ३

मस्तोम तादात्म्यसंभावना स्वरूपोत्प्रेक्ष्या तमसो विषयास्योपादानादुक्तवि
षया तमो व्यापनस्य नमः प्रभृतिभूपर्यंतं सकलवस्तुसंग्रहमलिनीकरणेन
निमित्तेन तमः कर्तृकलेपनतादात्म्योत्प्रेक्षा कर्तृकां जनवर्षण तादात्म्योत्
प्रेक्ष्या चानुक्तविषया स्वरूपोत्प्रेक्ष्या उच्यते त्रयविषयस्य तमो व्यापनस्य
नुपादानादेनुक्तविषया नन्वत्र तमसो व्यापनेन निमित्तेन लेपनकर्तृतादा
त्म्योत्प्रेक्ष्या नमसो भूपर्यंतं गाढनीलीमव्यापलेन निमित्तेनो जनवर्षण क
र्तृतादात्म्योत्प्रेक्ष्याच्चेति उत्प्रेक्ष्या द्वयमुक्तविषयमेवास्तु मैवं लिप्यति
वर्षतीयाख्या तयोः कर्तृवाचकत्वेऽपि भावप्रधानमास्या तमिति स्मृते धावैर्य
क्रियायां या एव प्राधान्येन तदुपसर्जनत्वेनान्वितस्य कर्तृरुत्प्रेक्षा णियतयाऽ

कुलने
१२

न्यत्रान्वयासंभवात् अतएव हेतोस्तस्योपमाया ~~मुपमानतया~~ ~~उन्वयोदेति~~ना
निराकृतः कर्ताय्युपमानस्यान्यग्नौ सौ क्रियापदे स्वक्रियासाधनव्या
गोनालमन्यद्यपेक्षितमिति ६६ केचित्तु तमो नभसो विषययोस्तत्कर्तृकले
पनवर्षणरूपधर्मोत्प्रेक्ष्यातुः तन्मते स्वरूपोत्प्रेक्ष्यायाधर्म्युत्प्रेक्ष्याधर्मोत्प्रेक्ष्य
संबद्धैविध्यं दृष्टव्यं चरणयोः स्वतः सिद्धरतिमनिवस्तुतो विक्षेपण न हेतुरिति
अहेतोस्तस्य हेतुत्वेन संभावना हेतुत्वेऽस्या विक्षेपणस्य विषयस्य सत्ता सिद्धवि
षया च द्रव्यप्रविशोधस्याभाविके नायिकावदनको सुप्रेक्षान हेतुरिति तत्र तद्धे
तुत्वे संभावना हेतुत्वेऽस्या वस्तुतस्तु तदिध्यायाग्रभावादसिद्धविषया मध्यः
स्वयमेव कुत्रो धरति न कुत्र कनकदामवद्धेन नाध्यवसिताया वलितयशालि
ताया वलादिति मध्यकत्तक कुत्र धरते सत्फलत्वेनोत्प्रेक्ष्या सिद्धविषया फलोत्प्रे

शिबो
१२

पमेतन्नयने स्मरामि सततं भावो भवत्कुतले नीले मुखे किं करोमि महितैः क्रीतो
स्मिते विभ्रमैः इत्युत्पन्नवज्रो निशाम्य सरुवा निर्भस्मितो राधया कृष्णस्तत्पर
मेव तद्व्यपदिशन् क्रीडाविरुपा तुवः ५४ सर्वमिदं विषयं तरयोजने तु दारुणं
विषयैको घ्यवस्थाभेदेन योजने यथा वंदंती जारव तां तं पयोधूतं सुखी धिया
पतिं बुद्ध्या सखिततः प्रबुद्धाः स्मीय पूरयत् ५५ कैतवापहृतिर्न्यतौ व्याजा
यै निरुते पदैः नियतिस्मरना रात्रा कंता दृक्का तैकैतवात् ५६ अत्रासंख्य
भिधायैना कैतवपदेन नेमे कंता कटाक्षः किंतु स्मरनारात्रा इत्यपहृवः प्रतीयते
यथा वा रिक्तेषु वारिकथया विविनोदरेषु मध्याह्नं जंभितमहातपतापतमां
स्केधांतं शिष्ये तदवाग्निशिखाधुलेन जिह्वा प्रसार्य तरवो जलमर्चयेते ५७
संभावना स्यादुत्प्रेक्ष्या वस्तु हेतु फलात्मना उक्तानुक्ता स्पदाः चात्र सिद्धाः

वस्तुत्पन्ना हेतु फलात्मना संभावना
विशेषभावनाः विवेकः तस्यैव स्पष्टिर्ह्यर्थः १

तत्र आद्या स्वरूपोत्प्रेक्ष्या द्वितीया हेतुत्वेऽस्या तृतीया फलोत्प्रे
क्ष्या चेति उक्तं न तेषां स्पष्टे विषयो यस्यासा उक्तविषयानु
क्तविषया चेति द्विविधेयार्थः परस्परसिद्धहेतु फलोत्प्रेक्ष्या
सिद्धा सिद्धे प्रसिद्धा प्रसिद्धा आद्यस्य विषयो यथा सो सिद्धि

य
तत्र अत्र विषयस्योत्प्रेक्ष्या अत्रोक्तविषय
स्वरूपोत्प्रेक्ष्या सिद्धविषयहेतुत्वेऽस्या अत्र सिद्ध
विषयहेतुत्वेऽस्या सिद्धविषयफलोत्प्रेक्ष्या
आसिद्धविषयफलोत्प्रेक्ष्या आसिद्धविषय

कचिस्थितैरपि नखस्तैः सहवक्तुं शक्यं तथा वसंतनायकसमागतवनस्थलीसंबधि
 लस्यविशेषणस्यानपेक्षितत्वादितदुपादानं पलाशमुकुलानां नखस्तैः तादा
 त्म्यसंभावनायामिव शङ्खमवस्थापयतीति तथा न एव तद्विशेषणसाफल्यत्वात्
 स्तिचसंभावनायामिव शङ्खः दूरेति ह्येव तदइवाभाति पिनङ्गीवतरंगगैः स
 मुद्रः फेनचंदनं तदादायकरैरिंदुर्लिपतीवदिगंगनाः दूरं अत्रतरंगगैः फे
 नचंदनस्य प्रेरणं पेघणतयोक्षते समुद्रादुत्थितस्य चंद्रस्य प्रथमसमुद्रपूर
 प्रसृतानां कारणं दिष्टुं व्यापनं च समुद्रपातफेनचंद्रं न कृतं तल्लेपनत्वे
 नोत्प्रेक्ष्यते उभयत्रक्रमेण समुद्रपातगतफेनचंदनं जीभवने दिशंधवलीक
 रणं च निमित्तमिति फेनचंदनं प्रेरणकिरणव्यापनयोर्विषययोरनुपादान
 दनुक्तविषयस्य रूपोत्प्रेक्ष्या येषां तूपातयोः समुद्रचंद्रयोरेव तत्कृतकपेषणत्वे
 पनरूपधर्मोत्प्रेक्ष्यते मते तेषां पूर्वोदाहरणधर्मिणि धर्मंतरतादात्म्योत्प्रेक्ष्या

इह तु धर्मिणि धर्मसंयोगोत्प्रेक्ष्येति भेदोऽवगतव्यः रात्रौ रवेर्दिवा चंदोरभावादिव
 सप्रभुः भूमौ प्रतापयशसी सख्यानसततोदिरते दूरं रात्रौ रवेर्दिवा चंद्रस्याभा
 वसन्नपि प्रतापयशःसर्जनहेतुरिति तस्य तद्वत्तुल्यसंभावनासिद्धविषयाहेतूत्प्रे
 क्ष्या यथा विवस्वताऽनायिषते वमिश्राः स्वगोसहस्रेण समंजनानां जावोपि
 नेत्रापरनामधेयास्तेनेदमांधं खलु नांधकारैः ७० अत्र विवस्वतास्वकिरणैः
 सहजनलोचनानां नयनमसेदवरात्रावांधं प्रतिहेतुत्वेनोत्प्रेक्ष्यत इत्यसिद्धवि
 षयाहेतूत्प्रेक्ष्या पूरविधुर्वर्धयितुं पयोधेः शंकेयमेणं कमलिं कियेति पयोसि
 द्धोऽपि प्रियविप्रयोगे सशोककोकी नयने कियेति ७१ अत्र चंद्रकृतं समुद्र
 चंद्रं असेद न तदा तेन कृतस्य चंद्रकांतद्रावणस्य कोको गतावाष्पप्रावण
 स्य च फलत्वेनोत्प्रेक्ष्यत इति सिद्धविषया फलोत्प्रेक्ष्या रथस्थितानां परि
 वर्तनाय पुरातनानामिव वाहनानां उत्पत्तिर्भूमौ तुरगोत्तमानां दिशि प्र

कु० ल० न०
१४

तस्यैरविरुत्तरस्यां ७२ अत्रोत्तरायणस्याश्वविवर्तनमसदेवफलत्वेनोपेक्ष्यत
दस्यसिद्धविषयाफलोपेक्ष्या एता एवोत्प्रेक्ष्याः मन्थेशवेध्रुवंप्राये नूनमिसे
वमादिभिः उत्प्रेक्ष्या व्यज्यते शौद्धरिवशद्वेऽपि ता दृशः ७३ इत्युत्प्रेक्षा व्यंजक
त्वेन परिगणितानां शब्दानामप्रयोगे गम्योत्प्रेक्ष्या यथा लक्षितिभ्रमएषोता
विवेशस्वर्गनिमृगारूपकतिशयोक्तिः स्यान्निगीर्याध्यवसानतः पश्यनीलोत्
पलद्वन्द्विः सरंति शिताः शराः विषयस्य स्वशब्देनोत्प्रेक्ष्या विना विषयीवाच्य
केनैव शब्देन ग्रहणं विषयनिगारणं तत्पूर्वकं विषयस्य विषयिरूपतयाध्यवसान
महार्यनिश्चयः तस्मिन्सति रूपकतिशयोक्तिः यथा नीलोत्पलशरशब्दभ्यां लो
चनयोः कटाक्षाणामग्रहणं निगारणं तत्पूर्वकं तद्रूपताध्यवसानं यथावा
वापिकापि स्फुरति गगने तत्परं सूक्ष्मपद्मसोपानालीमधिगतवती कांच्य
नीमैदुनीली अग्रे शौलो सुकृति सुगमौ च दनछंत्कीति भ्रमएषोता विविशस्य

गगनिप्रसंगे

१४

ता५

स्या जलजस्य जले निजावस्थिते रुदवाप्ततपस्त्वेनाध्यवसिताया कामिनी चैरणसा
युज्यप्राप्तिर्न फलमिति तस्या गगनकुसुमायमानायास्तपःफलत्वेनोत्प्रेक्षां अ
सिद्धविषयाफलोपेक्ष्या अनेनैव क्रमणद्वारणंतराणि वालेदुवकाणपवि
काशभावाद्भुपलाशान्यतिलोहितानि सद्यो वसेत्तेन समागतानां नख
स्य नीववनस्थलीनां ६७ अत्र च पलाशकुसुमानां वक्रत्वलोहितसंवेधेन नि
मित्तेन वसेत्तनायकसमागतवनस्थलीसेवधिसद्यः कृतनखक्षते तादात्म्यसं
भावना उत्प्रेक्ष्या स्वरूपोत्प्रेक्ष्या पूर्वोदाहरणे निमित्तभूतधर्मसंवेधो गम्य
हृत्प्रातश्चिभेदः नन्विशद्वयस्य सादृश्यपरत्वेन असिद्धतरत्वादुपमेवास्तु लि
पतीवसुदहुरणलेपनकर्तुरूपमानत्वात् हस्यक्रियोपसर्जनत्वं दिदृशस्व
क्षितानां अन्यापसर्जनत्वेनोत्प्रेक्ष्या पमावाधकस्या संभवात् उच्यते उपमाया यत्र

नर

स्थममतेनभवतिइत्यपहृतिगर्भं यथावा मुक्ताविदुममेतरामधुरसःपुष्पं
परं धूर्वहं प्रालेययुतिमंडलेखलुतयोरेकासिकानाएवे तत्रोदंयतिशंख
मूर्द्धि न पुनः पूर्वाचलाभ्यतरे ता नीमानि विकल्पयंति त इमे येन न सादृक् प
यो ७१ अत्राधररस एवमधुरस इत्यतिशयोक्तिपुष्परसो नमधुरस इत्यपहृति
गर्भं अलेकारसर्वस्य कृता स्वरूपोत्प्रेक्षाया सापहृत्वमुक्ते गता सुतीरंति
मिघटनेन स संभ्रमं पौरविलासिनीषु यत्रोल्लसत्केन तति धलेन मुक्ता
हा सेव विज्ञा विशिष्टा ७२ इति ततस्त्रिधानत्रमेदः यत्र त्रमुद्रापहृतिगर्भं
लं यत्र फेन तति लमपहृते तत्रैवा दहा स होत्प्रेक्षादिह रूप्यं स्तापहृतिगर्भं
इंदुमेडलादावपहृतस्या मता देस्त्यादिषु निवेशनात् इदं च पर्यं स्तापहृ
तिगर्भं लमुत्प्रेक्षाया अपि संभवति तत्र स्वरूपोत्प्रेक्षायां यथा जानेति
रागादिदुदमेव विंव विंव स्य न व्यक्तमितो धरत्वे द्वयो विशेषावगमाद्व्यमणं

शिव०
१५

नामिन्द्रमोक्षद न योजनानां १० अत्र प्रसिद्ध फले विंवता मपकु सातिरागे ए
निमित्तेन दमयं सधरे तदुत्प्रेक्षा पर्यं स्तापहृतिगर्भं हेतुमेक्षायां तद्गर्भं प्रा
ग्लिखिते हेतुत्प्रेक्षो दहर एव दृश्यते तत्र चंधकारे यो व्यहेतुलं अपहृ
त्यान्यत्र निवेशितं फलोत्प्रेक्षायां यथा रवितमोगजपप्रान्तत इहान
वाधितुं ध्रुवं सरोविशति न स्नातुं गजस्नानं हि निष्फलम् ११ अत्र गजस्य
सरः प्रवेशं प्रति फले स्नाने फलत्वमपहृत्य पप्रवाधने तन्निवेशनं अलमन
याऽप्रसक्तं नु प्रसक्त्या प्रकृतमनुसरामः १२ भेदकातिशयोक्तिस्तु तस्येवा
न्यत्र वर्णनं अन्यदेवास्य गंभीर्यं मन्यधैर्यं महीपतेः १३ लोकप्रसिद्धं
गंभीर्यं यामेदेपि भेदे वर्णितः यथावा अन्ये पक्षे पसेपतिरन्या वैदग्ध्य
धारणी नैवानलिनपत्राक्षी सखि साधारणविधेः संबंधातिशयोक्तिं स्या
दयो मे योगकल्पनं सौधाग्राणि पुनः स्यात्स्य स्पृशंति विधुमेडले १३ यथावा

कतिपयदिवसैः क्षयं प्रयायात्कनकगिरिकृतवासरावसानः इति मुदमुपयाति
 चक्रं वाकी वितरणशालिनिवीररुद्रदेवे अत्र चक्रवाक्याः सूर्यास्तमयकारक
 महामेरुक्षयसंभावनाप्रयुक्तसंतोषासंबंधेपितदसंबंधोचलितः योगेय्य
 योगाः संबधातिशयोक्तिरितीयतेवयि दातरिराजेद्रस्यर्द्रमान्नाद्रियामहे
 अत्र स्पष्टमेधपरसंबंधेपितदसंबंधोचलितः यथावा अनयो न नवद्यागि
 स्तनयो ज्ञेयमानयोः अवकाशानपर्याप्तसंववाहुलतांतरे अक्रमातिशयो
 क्तिस्यात्सहतेतुकार्ययोः आलिंगतिसमं देवज्यां शराश्च परांश्चते अत्र पर
 मोर्वांशिरसंधातंतदानीमेव शत्रवः क्षितौ पतंतीति हेतुकार्ययोः सहतेवर्णि
 ते यथावा मुचतिमुचतिकोशभजतिभजतिप्रकेपमरिवर्गः तस्मीरैवीनख
 केसुजतिमक्षमामाशु अत्र स्वकुस्यकोशयागादिकाल एव रिपूणां घनगरह

यजति१

रूपकतिशयोक्तिस्यान्निगीर्वाच्यवसानतः पश्यतिलोसलद्वन्द्वान्तिः सति
 शिताः शराः ७४ नृदेशैतत्रयातां सुलभममरतंसंनिधाना सुधांशः ७५ अ
 त्रवाच्यादिशङ्कैर्नभिप्रचरतयोनिगीर्वाच्यः अत्रातिशयोक्तैरूपकविशेषांरूप
 पकदर्शितातां विधानामिहापि संभवोऽस्तीत्यतिदेशेन प्रदर्शनार्थं तेनात्राप्यभे
 दातिशयोक्तिस्तद्व्यातिशयोक्तिरिति द्वैविध्यं तत्राप्याधिक्यान्यूनताऽनु
 भयत्वेति सर्वमनुसंधेयं यथावा समावृद्ध्या सैरुपवनचक्रैरनुसृतः
 किरन्तास्त्रामधुनवलवलिपाकप्रणयिनी उपप्राकाराग्रप्रहेण नयनेतर्क
 यमनागनाकाशेकोयंगलितहरिणशीतकिरणः ७६ अत्रकोऽयंगलितहरि
 णइत्युत्थाप्रसिद्धं चंद्राद्देहः ततउत्कर्षजगर्भितः एवमन्यत्राप्युहनीये
 यद्यप्युक्तिगर्भितं तस्यैवसावद्वामता त्वसूक्तिषुसुधारजनेन प्राप्तापश्य
 तितोविधौ ७७ अत्रत्वसूक्तिमाधुर्यमेवामतमिसूतिशयोक्तिः चंद्रमंडल

वदननिचैतदंगमादेवेदृक्कस्यचित्तनभासते मालतीशशभल्लेरवा क
 ठारता प्रस्तुतानामप्रस्तुतानां च गुणक्रिया रूपैकधर्मान्वयः तुल्ययोगिता
 सेकुचंतीतिप्रस्तुततुल्ययोगितायामुदाहरणं तत्र प्रस्तुतचेदोदयकालीनत
 यावर्णनीयानां सरोजानां प्रकाशभीरुसैरिणी वदनानां च संकोचरूपैकक्रिये
 न्वयोदर्शितः उत्तरश्लोके नायिकासौकुमार्यवर्णने प्रस्तुते अवर्णनीयानां
 मालयादीनां कठारतारूपैकगुणान्वयः यथावा संगतपत्रप्रकरान्वितानि स
 मुद्धन्ति स्फुटपाटलत्वं विकस्वरण्यर्ककराभिमर्शतदिनानि पत्रानि च वृद्धिमीयुः
 नागेंद्रहस्तास्त्वनिकर्कशलादेकां तशैत्या कदलीविशेषाः लब्धापिलोके परिणहिरूपं
 जातास्तदूर्वरूपमानवाद्याः अत्र ग्रीष्मवर्णने तदीयेन प्रस्तुतानां दिनानां पत्रा
 नां च एकक्रियान्वयः उरुवर्णने प्रस्तुतानां करिकरानां कदलीनां चैकगुणान्वयः
 हिताहितेव तितौल्यमपरा तुल्ययोगिता प्रदीयते पराभूतिमित्रशात्रवयोस्तथा

अत्र हिताहितयोर्मित्रशात्रवयोस्तत्कृष्टभूतिदानस्य पराभे वदानस्य च श्लेषेण भेदा
 ध्यवसाद्वृत्तितौल्यं यथावा यश्च निवंपरशुनायश्चैनं मधुसर्पिषा यश्चैनं मधुमा
 लायैः सर्वस्मकपुरेवसा अत्र वृत्तिसिंघतिसंघतिश्चाध्याहारैर्वाक्यानि पूरणीया
 नि पूर्वोदाहरणं स्तुतिपर्यवसायि इदं निदापर्यवसायि श्रुतिभेदः इयं सरस्वती कंयभ
 रणेण ता तुल्ययोगिता गुणलक्षैः समीक्य वचनानां तुल्ययोगिता लोकपालोपमः
 पाणीश्रोदशक्रोभवानपि अत्र वर्णनीये राजाशक्रादिभिलोकपालत्वेन समीकृतः
 यथावा संगतानि मृगाक्षीणं तद्विहिलसतानि च क्षणद्वयं नतिदंति घनारध्या
 न्यपि सयं पूर्वप्रस्तुतिरिह निदा इयं काव्यादर्शदर्शिता इमां तुल्ययोगितां सिद्धिरिति
 केविद्याजगुः यदाह जयदेवः सिद्धिख्यातेषु चैव न मकीर्यते तुल्यतोक्तये युवामे
 वेह विख्यातौ लंबलैर्जलधिर्जलैरिति मतीतरेष्वत्र वक्ष्यमाणं दीपकमेव वदति व
 र्णावर्णानां धर्मव्यदीपकंबुधाः मदनभातिकलमः प्रतापेन महीपतिः प्रस्तुतानाम

प्रस्तुतानामेकधर्मान्वयोदीपकं यथा कालभनरपालयोः प्रस्तुताप्रस्तुतयोः भानक्रि-
यान्वयः यथावा मणिशण्णेल्लीहः समरविजयीत्येतेदलिते मन्दक्षीणे नागः शौरिदि-
सरितः श्यानपुलिनाः कलाशेषश्रद्धः सुरतमदितावालवनितास्तनिष्काशोभंतेगर-
लितविभवाश्चायिषुन्याः अत्रप्रस्तुतानां न्यानां मप्रस्तुतानां मण्यदीनां शोभेकधर्मा-
न्वयः प्रस्तुतैकनिष्ठः समानोधर्मः प्रसंगादन्यत्रोपकरोति प्राप्तादर्थमापेपितो दीपो र-
च्यायामिव दीपसादृश्यादीपकं संज्ञायामेति शब्दार्थेकन्ययः यद्यपि सुर्वर्णपुष्पाप-
विदीपित्वतिपुरुषास्त्रयः शरणाकृतविद्यया यथाज्ञानातिसेवितुं इत्यत्र प्रस्तुताप्रस्तु-
तानां युगपद्व्यवस्थितः मदेनभातिकलमइत्यत्र प्रस्तुतस्यैव प्रथमं महिधर्मन्वयः तथा-
पि प्रासंगिकत्वेन हीयते वस्तुगत्या प्रस्तुताद्देशेन प्रवृत्तस्यैव वर्णनस्य प्रस्तुतेयन्वया-
त् नहि दीपस्य रथ्या प्रसादयोर्युगपदुपकारत्वेन ज्ञानात्रयं अयितस्य सूपस्यातिथि-
भ्यः प्रथमपरिवेषणेन न प्रासंगिकत्वं हीयते तुल्ययोगितायां लोकं प्रस्तुतमन्यदप्रस्तुत-
मिति विशेषाग्रहणं तस्यैव देशेनैव धर्मोक्तिरिति विशेषः अयं वा न चोपरौ विशेषः

प्रस१

यागदिवर्तितः अपलातिशयोक्तिस्तु कार्यहेतुप्रसक्तिजे यास्यामीत्युदिते त-
न्यावल्लयोभेदमिका अत्र नायकप्रकासतिमात्रेण यो धितान्तिकार्थं श्ये कार्यमु-
खेनैव प्रदर्शितं यथावा आदातुं सुकृदीक्षितेपि कुसुमे हस्ताग्रमात्तोहिते लो-
कारं जनवार्तयापिसहस्रारकं तलेपादयोः अंगानामनुलेपनस्मरणमप्य-
तंतस्वेदावहं हेताधीरदृशः किमन्यदलकामोदोपि भारयते ॥ यथावा यामिन-
यामीति धवेवदतिपुरस्ताद्वेन तन्व्या ग्याः गलितानि पुरोवल्लयान्यपताप्यपि-
तथैव दलितानि अयं तातिशयोक्तिस्तु पौर्वापर्यव्यतिक्रमे अग्रेमात्रेण तः पश्चा-
दनुनीताप्रियेण सा यथावा कवीन्द्राणां सनप्रथमतरमेवांगनमुवश्रलङ्घ्यं स-
गाकुलकरिमदामोदमधुनाः अमीपश्चात्तेषामुपरिपतितारुद्रन्यपतेकराक्षाः
क्षीरोदप्रसरदुरुवीचीसहस्रराः एतातिस्त्रोप्यतिशयोक्त्यः कार्यशौघप्रत्येय-
नार्थाः वर्णनमितरेषां बाधमैक्यं तुल्ययोगिता संकुचतिसरोजानि सैरिणि